

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВОЛЬОВОЇ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті розглядаються політичні і правові підстави вольової активності людини у площині трансформації соціального простору сучасності. Значна увага у дослідженні зосереджується на аналізі діалектичної єдності державної, політичної і правової волі у процесі розбудови суспільств перехідного типу, на вивченні співвідношення свободи волі суб'єкта правової активності і його відповідальності, на з'ясуванні ролі референдумів і плебісцитів у контексті вироблення політичної волі.

Ключові слова: воля, свобода волі, політична воля, державна воля, суспільна транзитивність, суспільство.

У ситуації перманентних, часто непрогнозованих соціальних трансформацій у глобалізованому просторі сучасності, зростає вплив світоглядних підходів, пов'язаних з актуалізацією необхідності дотримання прав і свобод громадянина. У жодному суспільстві права і свободи неможливо реалізувати поза сферою вольової активності як конкретного громадянина, так і суспільства в цілому. У різні періоди історичного розвитку саме через волюву регуляцію поведінки людини правові й моральні норми стають основою соціальної взаємодії. Фактично у сфері політики і права немає жодної сфери, яка б не регулювалася через вольові засади індивідуальної і колективної активності. Воля є відправною точкою будь-якої форми свідомої активності людини.

У філософській традиції проблема виявлення сутнісних зв'язків правової і вольової активності людини знайшла відображення у творах як античних авторів (Платон і Арістотель), так і в дослідженнях Т. Гоббса, Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха. Якісно нове розуміння співвідношення вольового й правового начал в активності індивіда сформувалося під впливом праць А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. У свою чергу, структура вольового акту у його відношенні з мотивацією різних форм соціальної активності, зокрема, правової, знайшла відображення у праці В. Віндельбанда «Свобода волі». У галузі юридичних наук проблематика виявлення вольового начала у правовій діяльності стала предметом доволі ґрунтовного аналізу. Так, сутнісні ознаки виявлення волі у громадянському праві, у сфері правосуб'єктності юридичних осіб, у галузі недійсності угод з вадами волі, досліджували С. Братусь, Д. Генкін, В. Гришук, О. Загоровський, О. Коваленко, О. Костенко, О. Іоффе, Ф. Хейфец та ін.

У площині аналізу співвідношення вольового і правового начала соціальної активності особливої уваги заслуговує праця В. Ойгензіхта «Воля і волевиявлення (Нариси теорії, філософії і психології права)». У ній автор доходить цілком слушного висновку про те, що хоча свідомість і забезпечує постановку конкретної мети, але сама поведінка людини визначається волею [5, 21]. При цьому дослідник зосередив значну увагу на аналізі атрибутивних ознак таких понять, як «воля» і «волевиявлення», на дослідженні проблеми правильності волевиявлення у сфері юриспруденції. Однак, незважаючи на значну кількість наукових розвідок, проблематика виявлення політико-правових засад вольової активності індивіда у ситуації соціальної транзитивності сучасного соціуму не знайшла належного відображення в українській науковій парадигмі.

Метою статті є аналіз виявлення вольових засад у політико-правовій активності суб'єктів суспільних перетворень в умовах глобалізаційних викликів сучасності.

В ситуації актуалізації глобальних викликів сучасності, які тісно пов'язані зі структурною перебудовою світової економіки під впливом четвертої індустріальної революції, і, як наслідок, подальшим прогнозованим поглибленням розриву в доходах між найбіднішими країнами світу і найбагатшими, між незаможними і заможними громадянами однієї країни, якісно нового звучання набуває проблема наявності і правової обґрунтованості політичної волі суб'єктів державного управління. Саме носії політичної волі в ситуації глобальної транзитивності мають виробити новітні стратегії запобігання подальшому майновому розшаруванню і загрози масового зростання безробіття внаслідок роботизації і автоматизації виробництва навіть у найбільш розвинутих країнах світу.

У площині аналізу політико-правових засад вольової активності суб'єктів суспільних перетворень воля визначається нами як інтегральна, активно-діяльнісна якість індивіда або соціальної спільноти, спрямована на трансформацію об'єктивної або суб'єктивної сфери дійсності. У соціальному середовищі воля реалізується у цілому комплексі похідних від неї явищ – індивідуальній і суспільній волі, волінні, вольових процесах, волевиявленні, вольовій регуляції, вольових якостях, вольових зусиллях, сили волі. Процесуальним втіленням феномена волі у природному і соціальному середовищі є воління, яке, у свою чергу, поділяється на індивідуальне і суспільне. Суспільна воля, у свою чергу, на основі наявності різних сфер соціального буття поділяється на політичну, економічну, правову, моральну волю. У залежності від суб'єктів воління у науковій літературі виділяють державну, класову й національну волю.

Між різними формами суспільної волі існує діалектична єдність. Зокрема, у державній волі чітко проявляються дві її складові: політична й правова. Будь-яка політична воля, яка знайшла відображення у законодавстві держави, якісно відрізняється від ймовірних варіантів рішення, які були відкинута під час процесу обговорення законопроектів. Однак, специфіка реалізації політичної волі полягає у тому, що у практичному житті, за слушним твердженням В. Ойгензіхта, слід керуватися не стільки «волею закону, скільки волею законодавця», в якій знаходить відображення державна воля [5, 89]. У такому розумінні ключову роль у реалізації політичної волі відіграє її носій. При цьому у процесі застосування політичної волі враховуються не стільки мотиваційні підстави прийнятого закону, скільки детермінація волі законодавця.

Означений підхід щодо аналізу політичної волі сформувався ще у новоєвропейській філософії. Так, один із розробників теорії суспільного договору Т. Гоббс трактаті «Про свободу і необхідність» вказує на діалектичну єдність політичної волі і законів держави. Воля порушити закон у тлумаченні мислителя є ключовим критерієм несправедливості діяння. Відтак, у правовій сфері воля постає висхідною передумовою діяльності людини [3, 591]. Як зауважує англійський мислитель, коли суддя розглядає правопорушення, він зазвичай не шукає глибинних причин злочинної дії, а розглядає лише волю того, хто її вчинив [3, 597]. У контексті цього навіть об'єктивно необхідна добровільна дія, але заборонена законодавчо, розглядається як така, що підпадає під покарання. Це пов'язане з тим, що вона має шкідливий, соціально небезпечний характер, який суперечить суспільному благу.

У працях іншого представника новоєвропейської філософії, Ж.-Ж. Руссо, дослідження політичної волі співвідноситься з аналізом суспільних і державних інтересів. На його думку, громадяни, які уклали суспільний договір з державою, вже надали їй право виражати колективну волю [6, 164]. На цій підставі держава як носій «загальної волі» отримує право здійснювати правосуддя над своїми громадянами. У зв'язку з цим французький мислитель зробив і ряд далекосяжних висновків щодо суспільної волі. По-перше, суспільна воля може мати егоїстичний характер. По-друге, у сфері політичної дійсності суспільна воля часто підміняється волевиявленням більшості, спотвореним маніпуляціями, залякуванням і підкупом владної меншості.

Проте, у демократичних суспільствах сваволя і маніпуляції владної меншості є обмеженими. Політична воля у демократіях ретранслюється у правову сферу шляхом впровадження законодавчих, насамперед, конституційних норм. Вирішальну роль при цьому

відіграють референдуми і плебісцити. У багатьох країнах референдуми щодо затвердження конституційних норм перетворюються у своєрідні плебісцити щодо підтримки особи або інституції, яка її запропонувала. Власне після провалу французького конституційного референдуму 27 квітня 1969 р. щодо проблеми децентралізації регіонів і необхідності реформи Сенату президент Франції Шарль де Голль пішов у відставку.

Утім не можна перебільшувати роль демократичних інституцій у сфері реалізації політичної волі. Красномовним у зв'язку з цим є приклад приходу до влади через демократичні вибори 30 січня 1933 р. А. Гітлера і подальше згорання усіх демократичних інституцій і встановлення у Німеччині тоталітарного нацистського режиму. Подібні приклади властиві і для пізнішого періоду. Так, у 1969 р. у Греції на референдумі громадяни підтримали вочевидь антидемократичну і антинародну конституцію. У контексті цього, слушним видається міркування В. Сорокіна, що внаслідок динамізму волі правові норми не можуть бути незмінною константою. Однак, якщо воля виявляється відчуженою, абстрагованою від системи духовно-культурних цінностей, вона уподібнюється сваволі [7]. Сваволя, у свою чергу, спотворює суспільні потреби й інтереси.

Реалізація суспільних інтересів прямо залежить від того, наскільки швидко у відповідності з державною волею, з нормотворчим вольовим процесом формуються правові норми і закони, спрямовані на їх реалізацію. Державна воля, хоча й відображає суб'єктивні прагнення творчої меншості, не може цілком співпадати з інтересами й потребами правлячої еліти. У перспективі у будь-якій державі ігнорування інтересів широких суспільних верств призводить не тільки до соціальної дезінтеграції і заворушень, а й до правового безладу. Тому у розвинутих демократичних державах владні еліти свого часу змушені були піти на компроміси з вимогами громадянського суспільства з метою збереження соціальної гармонії і соціальної справедливості. На протязі минулого століття у більшості з цих держав було введено загальне виборче право, право на свободу слова і друку, прогресивні системи оподаткування та ін.

Слушною у зв'язку з цим є ідея, про те, що політична воля перебуває у сутнісному зв'язку з феноменом соціальної, насамперед, юридичної відповідальності. Феномен соціальної відповідальності став предметом системного аналізу у працях цілої когорти дослідників – К.-О. Апеля, М. Вебера, Ю. Габермаса, В. Гришука, А. Єрмоленка, С. Кондакова, М. Хайдеггера та ін. Ключову роль у дослідженні відповідальності як основного морально-го імперативу майбутнього мають праці філософа-екзистенціаліста Г. Йонаса.

Саме актуалізація відповідальності як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях, має стати основним критерієм досягнення суспільного блага в умовах пришвидшеного техногенного розвитку. Сутнісною ознакою відповідальності є не тільки наявність особливих системи вимог, яка реалізується через моральні і правові цінності та норми як втілення соціальної необхідності, а й усвідомлення суб'єктом відповідальності своїх обов'язків перед суспільством.

У правовій сфері суспільного буття, на відміну від природного середовища, будь-яка закономірність, що базується на повторюваності соціокультурних явищ, здійснюється на основі актуалізації вольової активності людини. Це пов'язане з тим, що в умовах кардинальних соціальних перетворень свобода волі людини є висхідним чинником десакралізації і відкинення віджилих зразків традиції. Тому аналіз правової відповідальності багато в чому ґрунтується на дослідженні феномена «злої волі» як своєрідного потягу до творення зла в інтерпретації Платона, Аврелія Августина, З. Фрейда, К. Ясперса. Зокрема, в інтерпретації М. Бердяєва саме наявність соціальної несправедливості, від якої страждають людини, засвідчує існування «злої волі», що базується на гріховності людини. При цьому завданням людства є не механічне досягнення щастя, а перемога над «злою волею» як джерелом зла у світі [1, 189-190]. На підставі цього робиться обґрунтований висновок, що досягнення щастя і суспільного блага неможливе лише через вдосконалення зовнішніх умов існування людини, а й її іманентна орієнтація соціальну відповідальність на основі задіяння «доброї волі».

Наявність саме правової відповідальності є основою відповіді на питання про існування чи неіснування свободи волі. Лише онтологічна автономність свободи волі людини

робить її юридично осудною. Якщо ж відповіді заперечно на питання про існування свободи волі, то відповідальність за правопорушення має переноситися на певне джерело соціальної чи природної необхідності. Однак, якщо у сфері теоретизування таке припущення й можливе, то на практиці, зокрема в юридичній сфері таке розуміння свободи волі є необґрунтованим. У сфері права саме вольова активність людини розглядається як кінцева ланка причинного ланцюга, результатом якого є її діяльність.

Свого часу це дало можливість В. Віндельбанду виділити дві соціальні сфери буття, які прямо засвідчують онтологічну наявність свободи волі: сфери моральності та права. У межах правової відповідальності на людину покладаються юридичні норми і заборони та обґрунтовується відповідальність за їх порушення. При цьому «юридична відповідальність падає на людину як на особистість настільки, наскільки право вбачає у вільному прояві воління цієї людини причину порушення норми» [2, 642]. Правова відповідальність як виявлення свободи волі людини прямо залежить від рівня її знань. У правовій сфері законодавець априорі припускає, що людина вже володіє середніми розумовими здібностями, і саме від цього залежить міра її свободи вибору. Це ключовий критерій, на думку В. Віндельбанда, для визначення осудності людини. Від неї зовсім не вимагається, щоб вона була генієм, але вона не може бути надто нерозумною, щоб порушувати законодавчі приписи [2, 564]. Отже, правова відповідальність громадянина перебуває у прямій залежності від того, як він використовує знання, котрими мав би потенційно володіти. У такому розумінні визнається, що, хоча всі люди володіють розумом, не всі з них проявляють силу волі керуватись його принципами. Водночас, чим менш цивілізованим є суспільство, тим більш авторитарними і жорстокими є його закони.

Значна різниця виявляється у виявленні моральної і правової відповідальності. У випадку, якщо ситуація завбачує лише моральний осуд, він припиняється разом зі згасанням обструкції його об'єкта на суспільному рівні. Натомість юридична форма соціальної відповідальності формально завершується із закінченням терміну адміністративного або карного покарання. Особливою формою припинення соціальної відповідальності є смерть особи, яка вчинила порушення соціальних норм.

На рівні держави правова відповідальність реалізується через відповідні державні органи та органи місцевого самоврядування. При цьому важливим фактором вольового регулювання на державному рівні є й система покарання. Утім, у сучасному соціумі покарання за злочин у деяких випадках набуває ознак нездоланної соціальної обструкції. На цей аспект правової діяльності звернув увагу ще у XIX ст. Ф. Ніцше. Асоціюючи злочин проти суспільства зі своєрідною формою бунту, мислитель наголошував, що в сучасному для нього соціумі «бунтівника не карають, а придушують». Однак, бувають випадки, коли «бунтівника слід було б шанувати, оскільки він відчуває в нашому суспільстві те, проти чого необхідна війна» [4, 403-404]. Хоча сама особа злочинця в інтерпретації мислителя може виглядати як нікчемна і жалюгідна, але це не може підважувати сам факт його протистояння суспільству. У будь-якому випадку зловмисник постає вольовою особою, яка ризикує своїм життям і свободою. Але, сучасне суспільство фактично закриває перед ним будь-які можливості встановити перемир'я з соціумом.

Протилежні практики використовувалися у системі покарання злочинів в епоху античності. Покарання у стародавньому світі мало «очисний характер». Красномовним прикладом цього є очисна сила покарання Геракла у формі служби Еврісфеєві і здійснення 12 подвигів, які були накладені на сина Зевса за вбивство у безумстві своєї першої дружини і дітей. Якщо у стародавньому праві покарання очищує, то в «сучасному світі, за твердженням Ф. Ніцше, воно швидше «заплямовує» [4, 405]. Значною мірою навіть після відбування покарання на рівні суспільної свідомості людина залишається в ізоляції і в різній мірі піддається обструкції.

У контексті цього важливого значення набуває проблема виявлення вад волі. До них належить, насамперед, волевиявлення суб'єкта правової активності в умовах загрози, обману, насильства, омани. Вплив вад волі відбувається не стільки на процес волевиявлення, скільки на суб'єктивну волю особи. Тому вади волі формуються як у випадку її непра-

вільного формування, так і в ситуації невідповідності волевиявлення внутрішній волі. Якщо волевиявлення зумовлене неправильно сформованою волею, закон не дає переваги волевиявленню. У контексті цього В. Ойгензіхт зауважує, що слід говорити не про єдність волі і волевиявлення, а про відповідність або невідповідність волевиявлення вольовому наміру, про те, засноване воно на вільному вольовому рішенні чи ні, виходить воно з правильного психічного регулювання чи ні [5, 209]. Виходячи з цього, у правовій сфері відсутній принцип відповідності волевиявлення волі, а натомість функціонує принцип відповідності рішення намірові. Окрім цього, у галузі права існують ситуації, які паралізують волю, перетворюючи суб'єкта у знаряддя реалізації волі іншої людини. У такій ситуації ми не можна говорити про волевиявлення суб'єкта. Радше він є об'єктом маніпуляції, позбавленим власного волевиявлення.

Загалом, у правовій сфері воля виявляється не тільки у сфері вироблення правових норм і приписів, а й у сфері регуляції поведінки особи і соціальної групи. При цьому державна воля як одна з форм суспільної волі втілюється у регулюванні дій щодо реалізації права. Державна воля реалізується у двох основних напрямках – як політична воля і як правова воля. Базовим документом для реалізації державної волі у правовій сфері є конституція, в якій затверджується основний перелік прав і обов'язків громадян. Утім, наявність навіть найдемократичніших положень конституції абсолютно не гарантує процвітання держави. Зокрема в українському суспільстві за наявності на протязі більше як двох десятиліть однієї з найдемократичніших конституцій у світі, маємо недотримання ключових її положень. Провідною причиною такої ситуації є брак політичної волі щодо дотримання основних конституційних положень, насамперед, владними елітами. Формалізована політична воля постає результатом інтелектуальної діяльності провідної верстви. Завершальним етапом інституалізації суспільної волі є впровадження її положень у формі юридичних законів, обов'язкових для виконання усіма громадянами.

Сутнісна залежність між рівнем правої відповідальності і свободою людини проявляється в залежності міри відповідальності від ступеня свободи волі суб'єкта дії. Якнайповніше це виявляється в акті вибору, коли особа на основі волі здійснює вибір щодо подальшої діяльності, відкидаючи інші ймовірні напрямки. При цьому саме такі вольові якості як рішучість, сміливість, мужність, цілеспрямованість, дисциплінованість, здатність пожертвувати своїми інтересами заради соціуму є основою становлення особистості як відповідального суб'єкта правової активності. Існує пряма залежність між мірою свободи волі і відповідальністю. Чим ширшою є сфера виявлення свободи волі, тим ширшою є й соціальна відповідальність за наслідки діяльності. Найповніше ця залежність втілюється у правах і обов'язках вищих державних осіб.

Література:

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества [Вступ. ст. Л. В. Полякова] / Н. А. Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
2. Виндельбанд В. Свобода воли // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. Пер. с нем. / Вильгельм Виндельбанд. – М.: Юрист, 1995. – С. 508 – 657.
3. Гоббс Т. О свободе и необходимости // Гоббс Т. Сочинения в 2 т. – Т. 1 [Сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов]. – М.: Мысль, 1989. – С. 574 – 611.
4. Ницше Ф. Воля к власти как общество и индивидуум // Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. – М.: Культурная Революция, 2005. – С. 394 – 432.
5. Ойгензіхт В. А. Воля і волеизъявление. (Очерки теории, философия и психологии права) / В. А. Ойгензіхт. – Душанбе: Дониш, 1983. – 256 с.
6. Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Жан-Жак Руссо; [изд. подготов. В. С. Алексеев-Попов и др.]. – М.: Наука, 1969. – 710 с.
7. Сорокин В. Воля в праве: актуализация проблемы / В. Сорокин // Историко-правовые проблемы: новый ракурс: Сборник научных статей. – Вып. 5. – Курск: КГУ, 2012. – С. 258 – 261.

Н.М. КОВТУН. ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ВОЛЕВОЙ АКТИВНОСТИ СУБЪЕКТОВ СОЦИАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В статье рассматриваются политические и правовые основания волевой активности человека в контексте трансформации социального пространства современности. Особое внимание в исследовании концентрируется на анализе диалектического единства государственной, политической и правовой воли в процессе модернизации обществ переходного типа, на познании соотношения свободы воли субъекта правовой активности и его ответственности, на изучении роли референдумов и плебисцитов в контексте становления политической воли.

Ключевые слова: *воля, свобода воли, политическая воля, государственная воля, общественная транзитивность, общество.*

N.M. KOVTUN. POLITICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE SUBJECTS' OF SOCIAL CHANGES VOLITIONAL ACTIVITY

The article deals with the political and legal bases of a person's volitional activity in the sphere of the social space of the present transformation. In the study much attention is paid to the analysis of dialectical unity of state, political and legal will in the process of developing transition-type societies, examining the correlation between subject' of legal activity free will and responsibility, exploring the role of referendums and plebiscites in the context of political will formation.

Keywords: *will, free will, political will, state will, public transitivity, society.*